

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

سرشناسه:	رستم‌نژاد، مهدی، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	پژوهشی تطبیقی در روایات تفسیری فریقین / مهدی رستم‌نژاد.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۰.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۴۷۳-۶
وضعیت فهرست نویسی:	فاپا
یادداشت:	کتابنامه: [۳۲۱] - ۳۲۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۴ (فیا)
موضوع:	تفاسیر ماثوره -- شیعه امامیه -- اهل سنت
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۷۲۶
رده بندی کنگره:	۱۳۹۰ پ۴/۵۴/۹۸ BP
شماره کتابشناسی ملی:	۲۴۰۵۸۲۰

پژوهشی تطبیقی در روایات تفسیری فریقین

مهدی رستم‌نژاد

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

پژوهشی تطبیقی در روایات تفسیری فریقین

تألیف: مهدی رستم‌نژاد

چاپ دوم: ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۶ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: زلال کوثر ● قیمت: ۱۵۵۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهید، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸. تلفکس: ۹ - ۳۷۸۳۹۳۰۵ ۲۵ ۹۸+
- قم، بلوار محمدمین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ ۲۵ ۹۸+ فکس: ۳۲۱۳۳۱۴۶ ۲۵ ۹۸+
- قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۳۷۸۴۲۴۰۲ ۲۵ ۹۸+

pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

برنامه‌ریزی آموزشی باید امری پویا و متناسب با دگرگونی‌هایی باشد که در ساختار دانش و رشته‌های علمی پدید می‌آید. تحولات اجتماعی، نیازهای نوظهور فراگیران و مقتضیات جدید دانش، اطلاعات، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های نوینی را فرا می‌خواند که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. گسترش فرهنگ‌های سلطه‌گر جهانی و جهانی‌شدن فرهنگ، در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، مشکلات و نیازهای نوظهوری را پیش رو گذارده است که رویارویی منطقی با آنها، در پرتو آراستن افراد به اندیشه‌های بارور، ارزش‌های متعالی و رفتارهای منطقی که در قالب موقعیت‌های رسمی آموزشگاهی، با ایجاد رشته‌ها و متون جدید و گسترش دامنه آموزش‌ها و مهارت‌ها و تربیت سازمان‌یافته صورت گیرد امکان‌پذیر است.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی استوار، قاعده‌مند و تجربه‌پذیر است که در آن، برنامه‌های آموزشی، متن‌های درسی و استادان، ارکان اصلی به شمار می‌آیند؛ همچنین بالندگی برنامه آموزشی به هماهنگی آن با نیاز زمان، استعداد علم‌آموزان و امکانات موجود، وابسته است؛ چنان‌که استواری متن‌های درسی به ارائه تازه‌ترین

دستاوردهای علم در قالب نوترین شیوه‌ها و فنآوری‌های آموزشی است. بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها به حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی کمک می‌رساند.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. **جامعه المصطفی** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **العالمية**، به‌عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت آموزش و پرورش دانش‌پژوهان غیرایرانی را برعهده دارد، با ارج نهادن به تلاش‌های صورت‌گرفته و خوشه‌چینی از خرمن دانش عالمان گران‌قدر، بر آن شد تا با بهره‌گیری از شیوه‌های جدید آموزشی و تازه‌ترین دستاوردهای علمی به آماده‌سازی نوشتارهای آموزشی بپردازد.

نگارش و نشر افزون بر ۱۵۰ عنوان متن درسی و بیش از ۳۰۰ نگاشته در موضوعات گوناگون علوم دینی، با زبان‌های زنده دنیا، برآیند این تلاش است. نوشتار حاضر با عنوان **پژوهشی تطبیقی در روایات تفسیری فریقین**، حاصل تلاش علمی و درخور تقدیر جناب **حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی رستم‌نژاد** است. **مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از نگارنده گرانمایه و سایر فرزانه‌گانی که در به ثمر رسیدن این اثر، بذل عنایت کرده‌اند، سپاسگزاری می‌کند. در پایان، فرهیختگان دانشور را به یاری خوانده، چشم امید به نقد و نظر آنان دوخته‌ایم.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

سخن پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حوزه‌های علمیه در تلاش وصف‌ناپذیر خود در طول تاریخ، همواره تعلیم و تربیت شاگردان را جزو رسالت‌های اصیل خود قرار داده و بدین وسیله، معارف فاخر اسلام و علوم اهل بیت علیهم‌السلام را نسل‌به‌نسل به دست ما رسانیده‌اند و به همین سبب، به کتاب‌های آموزشی توجه داشته‌اند.

گسترش فناوری، پیشرفت شگرفی را در عرصه علم پدید آورده است. در دنیای امروز، آگاهی‌های مورد نیاز بشر در تمام عرصه‌ها، به سرعت دست‌یافتنی است. شیوه‌های سنتی و انبوه‌خوانی جای خود را به روش‌های نوین آموزشی داده است که این دگرگونی‌ها در پی رسیدن هرچه سریع‌تر به اهداف آموزشی است.

جامعة المصطفی ﷺ العالمية نهادی حوزوی است که تعلیم و تربیت فراگیران غیرایرانی را در حوزه علوم اسلامی برعهده دارد. افراد زیادی از ملیت‌های گوناگون در سطوح مختلف آموزشی و در رشته‌های متنوع علوم اسلامی و انسانی در این دانشگاه تحصیل می‌کنند. دانش و بینش اسلامی طلاب غیرایرانی، با توجه به تنوع منطقه‌ای و کشوری، تفاوت‌هایی دارد؛ همین امر

جامعه‌المصطفیٰ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ العالمیه را به تدوین نگاشته‌های نوین و هماهنگ با گسترده‌گی و گوناگونی ملیت‌ها وامی‌دارد.

بزرگان و اندیشمندان حوزوی، به‌ویژه امام‌خمينی قَدْ حَسِبَ وَكَانَ و مقام معظم رهبری (دام‌ظله) همواره تأکید داشته‌اند که آموزش‌های حوزوی با شیوه‌های جدید و مبتنی بر روش‌های استنباط فقه جواهری تدوین شود و رو به شکوفایی بشتابد. مقام معظم رهبری (دامت برکاته) در سال هشتادوشش، در جمع روحانیون فرمود: «شتاب علم در این بیست‌سالی که گذشت، یقیناً به مراتب کمتر از شتاب علم و پیشرفت فناوری در بیست‌سالی است که پیش روی ماست... در مورد کتاب درسی باید عبارت را آن‌چنان واضح بیان کنیم تا کسی که دنبال فهم مطلب است، بتواند به‌راحتی آن را بفهمد... البته باید توجه شود که سطح مطلب پایین نیاید».

به لطف پروردگار، پس از انقلاب اسلامی ایران، ظرفیت مناسبی در اختیار محیط‌های علمی قرار گرفت.

جامعه‌المصطفیٰ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ العالمیه در پرتو معارف اهل‌بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، به منظور تحول در نظام آموزشی، با بهره‌گیری از گروه‌های علمی، آموزشی و پژوهشی و نیز سازماندهی متون درسی و با نگاهی ویژه به اقتضائات خاص منطقه‌ای و بین‌المللی این نهاد، تدوین متون درسی متناسب برای نظام آموزشی را از مأموریت‌های ویژه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفیٰ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قرار داد.

این پژوهشگاه، تجربه ارزشمندی از تحقیقات تدوین متون را در خود جای داده است و با اتکا به تجربه مجموعه‌های تدوین متون دو سازمان پیشین، یعنی «مرکز جهانی علوم اسلامی» و «سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج کشور»، به شکوفایی جدیدی در تولید علم دست یافته است.

چاپ بیش از ۱۵۰ نوشتار آموزشی در داخل و خارج از کشور و

آماده‌سازی بیش از ۲۰۰ متن و جزوه درسی، بخشی از فعالیت‌های علمی در عرصه تدوین متون درسی است که امید است با عنایات الهی و توجهات حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه سهمی کوچک در گسترش فرهنگ و معارف اسلام ناب محمدی صلى الله عليه وآله به‌شمار آید.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلى الله عليه وآله با قدردانی از فعالیت‌های گذشتگان و با هدایت و نظارت مدیریت برنامه‌ریزی آموزشی و نیز همکاری گروه‌های علمی پژوهشکده‌ها، بر آن است که برای تأمین نیازهای آموزشی با معیارهای پیشرفته متون درسی، ادامه‌دهنده این جریان مبارک باشد.

نوشتار پیش‌رو که با عنوان پژوهشی تطبیقی در روایات تفسیری فریقین برای دوره کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث نگارش یافته است، حاصل تلاش ارزشمند جناب *حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی رستم‌نژاد* است. از ایشان و دیگر فرزانه‌گانی که در به ثمر رسیدن این اثر نقش داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

در پایان، پیشاپیش از خوانندگان ارجمندی که با ارسال نظرات سازنده خویش ما را در زدودن کاستی‌های این اثر، یاری می‌رسانند قدردانی می‌کنیم.

جامعة المصطفی صلى الله عليه وآله العالمية

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلى الله عليه وآله

فهرست

پیشگفتار.....	۱۵
بخش نخست: بازشناخت کلیاتی درباره روایات تفسیری	
۱. موضوع‌شناسی روایات تفسیری.....	۲۱
تعریف اصطلاحی «تفسیر».....	۲۱
تعریف اصطلاحی «روایت».....	۲۲
تعریف «روایات تفسیری».....	۲۳
ضرورت پژوهش در زمینه روایات تفسیری فریقین.....	۲۵
پیشینه پژوهش در زمینه روایات تفسیری فریقین.....	۲۷
۲. منبع‌شناسی روایات تفسیری فریقین (۱).....	۳۳
منابع خاص تفسیر روایی.....	۳۴
۳. منبع‌شناسی روایات تفسیری فریقین (۲).....	۴۷
منابع عام حدیثی شیعه.....	۴۹
۴. منبع‌شناسی روایات تفسیری فریقین (۳).....	۶۱
منابع عام حدیثی اهل سنت.....	۶۱
۵. نقش روایات تفسیری در فهم قرآن (۱).....	۷۷
جایگاه اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> در هم‌آوایی با قرآن.....	۷۸
۶. نقش روایات تفسیری در فهم قرآن (۲).....	۸۹
ادله طولی بودن نقش سنت در برابر قرآن.....	۹۲
الف) وامداری سنت از قرآن در حجیت.....	۹۲
ب) قرآن، میزان سنجش روایات.....	۹۴
ج) جامعیت قرآن.....	۹۶

۷. نقش روایات تفسیری در فهم قرآن (۳)..... ۱۰۷
 رویکرد روش‌شناختی در روایات تفسیری..... ۱۰۸
 پرورش کادر علمی تفسیر توسط اهل بیت علیهم‌السلام..... ۱۱۴
۸. گونه‌شناسی روایات تفسیری..... ۱۱۹
 تفسیر واژگانی..... ۱۲۰
 بهره‌گیری از تمثیل (تصویرپردازی)..... ۱۲۵
 بهره‌گیری از قواعد ادبی..... ۱۲۸
 بهره‌گیری از روش تفسیر قرآن به قرآن..... ۱۲۹
 بهره‌گیری از ساختار چند معنایی قرآن (بطون)..... ۱۳۱
 به‌کارگیری قاعده جری و تطبیق..... ۱۳۷
 بهره‌گیری از بیان مصادیق (تبیین مصادیق)..... ۱۴۴

بخش دوم: ویژگی‌های مشترک روایات تفسیری فریقین

- درآمد..... ۱۵۳
۱. تبیین اطلاعات جانبی (سوره‌شناسی)..... ۱۵۵
 تبیین ترتیب نزول سوره‌ها و آیات..... ۱۵۶
 تبیین مکی و مدنی بودن آیات و سوره..... ۱۵۸
 تبیین و تعیین آیات ناسخ و منسوخ..... ۱۶۲
 تبیین خواص و فضایل سوره‌ها و آیات..... ۱۶۶
۲. تبیین ابهامات (ابهام‌زدایی)..... ۱۷۳
 آسیب‌شناسی روایات اسباب النزول..... ۱۷۶
 الف) ضعف سندی و محتوایی..... ۱۷۶
 ب) ناسازگاری با مبانی دین..... ۱۷۷
 ج) تعارض و تناقض..... ۱۷۹
۳. تفصیل جزئیات (معناگستری)..... ۱۸۷
 تفصیل جزئیات آیات الأحکام..... ۱۸۹
 تبیین جزئیات قصص..... ۱۹۳
 آسیب‌شناسی روایات تفسیری قصص..... ۱۹۴
۴. تبیین مراد متکلم (کشف مراد جدی)..... ۱۹۹
 نمونه‌هایی از تخصیص عمومات آیات، به‌وسیله روایات..... ۲۰۳
 نمونه‌هایی از تقیید اطلاقات آیات توسط روایات..... ۲۰۵
 نمونه‌هایی از توسعه مفاهیم آیات توسط روایات..... ۲۰۷

بخش سوم: ویژگی‌های اختصاصی روایات تفسیری فریقین

۱. انحصار روایات تفسیری شیعه به روایات اهل بیت علیهم‌السلام..... ۲۱۵
 دلایل پیروان اهل بیت در اثبات حجیت روایات معصومین علیهم‌السلام..... ۲۱۷

۲۱۷	الف) آیات قرآن.....
۲۲۰	ب) روایات.....
۲۲۲	بررسی دلایل اهل سنت در حجیت تفسیر صحابه.....
۲۲۹	۲. استفاده گسترده از بطن در روایات تفسیری اهل بیت <small>علیهم السلام</small> .....
۲۳۰	نمونه‌هایی از ساحت باطنی آیات در روایات.....
۲۳۲	نمونه‌هایی از توسعه معنایی آیات در روایات.....
۲۳۵	«بطن» در ترازوی داوری.....
۲۴۱	۳. استفاده گسترده از قاعده جری در روایات تفسیری اهل بیت <small>علیهم السلام</small> .....
۲۴۲	جری و تطبیق.....
۲۴۴	گسترده‌گی روایات جری.....
۲۴۹	۴. روشمندی روایات تفسیری اهل بیت <small>علیهم السلام</small> .....
۲۵۰	رویکرد روش‌شناختی در روایات تفسیری.....
بخش چهارم: آسیب‌شناسی روایات تفسیری فریقین	
۲۶۱	درآمد.....
۲۶۱	آسیب‌های سندی.....
۲۶۲	آسیب‌های متنی.....
۲۶۳	۱. ضعف یا فقدان سندی.....
۲۶۳	اعتبارسنجی روایات تفسیری.....
۲۶۵	نمونه‌هایی از روایات ضعیف.....
۲۷۱	۲. ساختگی بودن روایات (اسرائیلیات).....
۲۷۲	شواهد تاریخی پدیده وضع.....
۲۷۴	نمونه‌هایی از روایات جعلی.....
۲۸۱	۳. تعارض بین روایات، یا عدم انطباق آن با مفاد آیه‌ها.....
۲۸۲	عوامل بروز تعارض در روایات.....
۲۸۳	ناسازگاری روایات با مفاد آیات.....
۲۸۹	۴. ناسازگاری با مبانی متقن کلامی.....
۲۹۰	نمونه‌هایی درباره اوصاف خداوند.....
۲۹۲	نمونه‌هایی در مورد قصص پیامبران.....
۲۹۷	۵. ناسازگاری با قراین قطعی دیگر.....
۲۹۸	نمونه‌هایی از تعارض روایات با قرآن و سنت قطعی.....
۲۹۹	نمونه‌هایی از تعارض روایات با تاریخ قطعی.....
۳۰۲	نمونه‌هایی از تعارض روایات با عقل بدیهی.....
۳۰۲	نمونه‌هایی از تعارض روایات با علم قطعی.....

۳۰۹	.....	۶. عوارض و آفات جانبی دیگر
۳۰۹	.....	تفسیر نشدن شماری از آیات
۳۱۲	.....	نقل به معنا
۳۱۴	.....	تصحیف
۳۱۵	.....	تقطیع
۳۲۱	.....	کتابنامه

پیشگفتار

«قرآن»، تنها کوثر حیات بخش بدون تحریفی است که از علم الهی سرچشمه گرفته است: ﴿قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾^۱ جاودانه‌ای که هرگز گذر زمان نتوانست غبار کهنگی و فرسایش را بر چهره تابناکش بنشانند؛ آوایی که فراموشی نپذیرفته و باطل را به خود راه نمی‌دهد؛ نسخه شفابخشی که دل‌ها را طراوت بخشیده و کام جان را سیراب می‌سازد.

آنچه در قرآن به اجمال و اشاره آمده، در سخن پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام، به تفصیل بیان شده است: ﴿...وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾^۲.

«سنت»، دومین منبع جوشان معارف الهی است که پایه‌پای آیات قرآن، کلیدهای فهم قرآن را تبیین کرد؛ ولی برخلاف آیات قرآن که با تضمین الهی، همچنان دست نخورده برجا مانده، در گذر ایام دستخوش تغییر و تحریف شده است؛ چراکه دست‌های ناپاک و آلوده، با انگیزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و...، صدها روایت

---

۱. فرقان، ۶.

۲. نحل، ۴۴.

ساختگی را در کنار مجموعه‌های روایی ناب، قرار داده و عَثَّ و سَمِين (نادرست و درست) را در هم آمیخته‌اند.

امروزه که وجدان‌های بیدار و فطرت‌های سالم، خسته از کدورت‌های زندگی مدرن و ماشینی، در پی یافتن حقیقت، بیش از هر زمان دیگر به معارف راستین الهی رو آورده‌اند، بازکاوی روایات تفسیری و شناخت ویژگی‌های آن، برای تشخیص سره از ناسره، از هر زمان دیگر ضروری‌تر است؛ به‌ویژه آنکه دشمنان قسم خورده، با دست‌مایه قرار دادن روایات ساختگی، درصدد مشوه جلوه دادن حقیقت دین برآمده‌اند تا به پندار خود از پیشرفت روزافزون معارف ناب الهی جلوگیری کنند.

پیشینیان، در مسیر کشف و ابداع ضوابط، ملاک‌ها و روش‌های واکاوی روایات تفسیری، پژوهش‌های تحسین‌برانگیزی انجام داده‌اند، ولی تا رسیدن به نقطه مطلوب، به‌ویژه با نگاه تطبیقی بین روایات شیعه و اهل سنت، راه درازی در پیش است؛ راهی که در گذر آن، ویژگی‌های روایات تفسیری فریقین، شناسایی شود و با نگاهی آسیب‌شناسانه، ضعف‌ها و سستی‌های هر یک مشخص گردد.

در این راستا، مسئولان محترم «جامعة المصطفیٰ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ الْعَالَمِیَّة» جهت ترویج معارف الهی در عرصه جهانی، همتی مضاعف از خود نشان داده و از تمام توان مجموعه‌های علمی در این زمینه بهره جسته‌اند.

این اثر ناچیز، با بضاعت اندک نگارنده، به سفارش واحد تدوین متون درسی آن مرکز، تحت عنوان «پژوهشی تطبیقی در روایات تفسیری فریقین» با هدف شناخت ویژگی مشترک و اختصاصی روایات تفسیری و آسیب‌شناسی آنها، برای دو واحد درسی در مقطع کارشناسی ارشد به نگارش درآمده است؛ به امید آنکه با همه کاستی‌ها، انگیزه‌ای برای تحقیقات بیشتر و ژرف‌تر باشد.

یادآوری

۱. مطالب این کتاب، براساس سرفصل‌های تعیین شده و چارچوب معین، ارائه شده‌اند. بنابراین از پرداختن به بسیاری از مباحث مرتبط، پرهیز شده است.

۲. چینش منطقی فصل‌ها، بر خورداری از توازن نسبی مطالب، درس‌بندی مناسب، تبیین اهداف، چکیده، نمونه پرسش‌ها، پژوهش‌ها و ذکر منابع تحقیق، از جمله ویژگی‌های این اثر است که در تمام فصول مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۳. کمبود تألیفات مستقل، گستردگی دامنه بحث، دشواری و ظرافت پژوهش در این موضوع و نیز اختلاف دیدگاه‌های اندیشمندان قرآنی در پاره‌ای از موارد، از جمله تنگناهای اساسی در تدوین این اثر بوده است.

۴. قسمت‌هایی از مباحث نخست کتاب در ارتباط با حدیث، برای دانش‌پژوهان رشته‌های حدیثی مورد نیاز نیست. از این رو شایسته است اساتید محترم، از بخش‌های دیگر کتاب برای ارائه در کلاس استفاده کنند.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از تمام مسئولان محترم و سروران عزیز که به گونه‌ای در تهیه و نشر این کتاب ایفای نقش کرده‌اند، صمیمانه تشکر و قدردانی کنم.

بی‌تردید، این اثر دارای کاستی‌هایی است که تذکرات ژرف‌نگرانه اربابان اندیشه و نظر را به دیده منت پذیرایم.

مهدی رستم‌نژاد